

סימן מב - קימה מפני זקן במהלך שיעור

שאלה

אנחנו משתתפים בשיעור, ולפעמים נכנס לבית הכנסת אדם מבוגר, שנראה שהוא מעל גיל שבעים. האם צריך לקום בפניו? האם יש הבדל בזה בין התלמידים ובין מגיד השיעור?

תשובה

אם הקימה בפני הזקן תגרום להפרעה בשיעור, אין לקום מפניו.

נימוקים

א. מקור החיוב לעמוד בפני זקן

הגמרא בקידושין (לב:) אומרת:

תנו רבנן: "מפני שיבה תקום" - יכול אפילו מפני זקן אשמאי? תלמוד לומר, זקן,

ואין זקן אלא חכם, שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל".

רבי יוסי הגלילי אומר, אין זקן אלא מי שקנה חכמה...

בהמשך הסוגיה מבואר, שלדעת תנא קמא אין לקום אלא בפני מי שהוא גם תלמיד חכם וגם זקן, ואילו לדעת רבי יוסי הגלילי, מספיק שיתקיים בו אחד מהשנים: או זקן או תלמיד חכם, כדי שיהיו חייבים לעמוד בפניו.

להלכה, פסקו הרמב"ם (תלמוד תורה ו, א) והרא"ש (שם סימן נג) כרבי יוסי הגלילי, שיש לעמוד גם מפני זקן שאינו תלמיד חכם, וכן פסק השו"ע (יו"ד רמד, א).

עוד מובאת בסוגיה שם דעתו של איסי בן יהודה, שיש לקום גם בפני זקן אשמאי, כשנחלקו רש"י ותוספות בשאלה מהו זקן אשמאי. רש"י (ד"ה זמן אשמאי) כותב: 'אשם רשע ועם הארץ'. ומשמע מדבריו, שאפילו ברשע יש חובת קימה. בתוספות (שם ד"ה זקן אשמאי) מובאת דעת רבנו תם שחולק, ואומר שבזקן רשע אין חובה לקום מפניו, אלא אדרבה, להכותו כדין רשע. זקן אשמאי שיש לקום מפניו, היינו עם הארץ.

ובהמשך הסוגיה (לג.):

אמר ר' יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה. ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי. אמר, כמה

הרפתקי עדו עלייהו דהני. רבא מיקם לא קאי, הידור עבד להו.

כלומר, אפילו בפני זקני גויים יש לקום, אלא שאין צורך בקימה מלא קומתו, אלא אפשר להסתפק בהידור בעלמא, תנועת קימה חלקית.

ב. קימת תלמיד חכם מפני זקן

בפשטות, תלמיד חכם צריך לעמוד גם כן מפני זקן. אלא שהרמב"ם (שם הלכה ט) כתב:

מי שהוא זקן מופלג בזקנה, אף על פי שאינו חכם, עומדין לפניו. ואפילו החכם שהוא

ילד עומד בפני הזקן המופלג בזקנה, ואינו חייב לעמוד מלא קומתו, אלא כדי להדרו.

הטור (שם) כותב, שהרמב"ם הבין, שכיוון שמדובר בחכם, הוא אינו צריך לקום מלא קומתו, אלא רק להדר מעט. וכן בשני זקנים או בשני חכמים השווים, עושים רק הידור מעט, וכן פסק השו"ע (שם סעיף ז – ח).

אם כן, כשהרב מלמד שיעור, התלמידים צריכים לקום מפני הזקן משיכנס לד' אמותיהם ועד שיעבור. אבל הרב צריך לעשות רק הידור מעט.

ג. קימה מפני חכם תוך כדי לימוד

בגמרא (לג:): נאמר:

ר' אלעי ור' יעקב בר זבדי הוו יתבי, חליף ואזיל ר' שמעון בר אבא וקמו מקמיה. אמר להו חדא, דאתון חכימי ואנא חבר! ועוד, כלום תורה עומדת מפני לומדיה? סבר לה כר' אלעזר, דאמר ר' אלעזר: אין תלמיד חכם רשאי לעמוד מפני רבו בשעה שעוסק בתורה. לייט עלה אביי.

ופסק השו"ע (שם סעיף יא) כדעת אביי, שגם כשאדם לומד תורה הוא צריך לקום מפני חכם. במה נחלקו רבי אלעזר ואביי?

ראשית, האחרונים מציינים לתחילת הסוגיה הזו:

איבעיא להו: מהו לעמוד מפני ספר תורה? ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אמרי, קל וחומר - מפני לומדיה עומדים, מפניה לא כל שכן?!

כאן משתמע, שהחובה לעמוד בפני ספר תורה גדולה מהחובה לעמוד בפני תלמיד חכם. זה מחזק את סברתו של רבי אלעזר, שכשלומדים תורה, אין צורך לעמוד בפני תלמיד חכם. בחידושי הבית מאיר על הש"ס, בסוגייתנו, הוא דן בשאלה זו, ומתחיל בהשוואה בינה ובין סוגיה במסכת מכות (כב:):

אמר רבא, כמה טפשי שאר אינשי, דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה. דאילו בספר תורה כתיב ארבעים, ואתו רבנן בצרו חדא.

כאן משתמע, שהחובה לעמוד בפני תלמיד חכם גדולה מהחובה לעמוד בפני ספר תורה. הבית מאיר שואל, מדוע רבא קורא לאלו שאינם עומדים בפני תלמידי חכמים 'טפשים'. הם בעצם רשעים? ולכן הוא אומר, שמדובר על אנשים שלומדים תורה, ובזמן לימודם, הם לא קמים מפני תלמידי חכמים, כסברתו של רבי אלעזר. והם סברו, שתורה אינה עומדת מפני לומדיה, אבל היא עומדת מפני התורה עצמה.

ולהם אומר רבא, שגם מפני תלמיד חכם הם צריכים לעמוד, כי גם הוא נחשב תורה בעצמו. אם כן, לפי רבא, יוצא שאין חילוק בין עמידה בפני תורה ועמידה בפני תלמיד חכם. וכיוון שאין חילוק, סובר אביי, שממילא גם מי שלומד צריך לעמוד, בין בפני תורה, ובין בפני תלמיד חכם.

תירוצו של הבית מאיר מבוסס על ההנחה שגם באמצע לימוד תורה צריך לעמוד מפני כבוד התורה ולומדיה.

בספר המקנה תירץ בדרך אחרת:

ונראה דסבירא ליה לאב"י, דלא שייך בזה כבוד התורה במה שעומד בשעת לימודו. דהא אמרינן סוף סוטה, משמת רבן גמליאל בטל כבוד התורה, דעד ימיו היה לומדים תורה בעמידה. הרי דאדרבה, כבוד התורה הוא ללמוד בעמידה. וכל שכן, דאין פחיתות כבוד התורה במה שעומד מפני רבו.

כלומר, לדעתו אין בזה בכלל בעיה בכבוד התורה של הלומד, כי סוף סוף, עיקר לימוד תורה הוא בעמידה. אלא שמכאן מגיע המקנה למסקנה, שאם אכן לימוד התורה של הלומד ייפגע מהקימה, הוא אינו צריך לעמוד, משום שזה גופא כבוד תורה, ללמוד יותר:

ולפי זה נראה, דהיכא דצריך לבטל התורה בשביל הקימה וכך נראית גם שיטת הלבוש (על שו"ע שם סעיף יא), שכתב שהטעם שצריך לעמוד 'שאינו מבטל בזה תורתו'.

עוד תירוץ, כותב המאירי. הוא מסביר, שאכן תורה גדולה יותר מלומדיה, ואדם אינו צריך לקום מפני תלמיד חכם בשעה שלומד. המחלוקת בין רבי אלעזר לאב"י היא רק ביחס לרבו, שרק בפניו אומר אב"י שהתלמיד צריך לקום גם בשעה שלומד. אמנם, מהשו"ע לא נראה כן. כיוון אחר, כותב ערוך השולחן (שם סעיף ז), שמצוות קימה היא לא חלק ממצוות תלמוד תורה, וכשם שתלמוד תורה נדחה מפני כל מצווה עוברת, כך הוא נדחה מפני חובת הקימה. לדבריו, ברור שחובת קימה קיימת גם במקום שהדבר יפגע בלימוד תורה. סברא זו מופיעה גם בדברי החיד"א (חיים שאל א, עא, אות ב).

נמצא, אם כן, שנחלקו הפוסקים, אליבא דאב"י שהלכה כמותו, אם צריך לקום בפני תלמיד חכם שאינו רבו, תוך כדי הלימוד. המאירי כותב שאינו צריך לקום, כיוון שאינו רבו, והמקנה כותב שאינו צריך לקום אם הדבר יפגע בלימוד. לעומת זאת, ערוך השולחן כותב שצריך לקום, גם כשהדבר פוגע בלימודו.

בציץ אליעזר (חלק יד סימן י; וביתר שאת בחלק יח סימן סח) כתב שאין לעמוד במקרה שזה מפריע מלימוד, כדעת המקנה.

ד. ביטול תורה דרבים

בשו"ת עמק התשובה (חלק א סימן א) כתב, שאפילו אם ביחיד צריך להפסיק כדי לקום בפני חכם, הרי שכשמדובר בביטול תורה דרבים, כגון בשיעור, אין לקום לכבודו. ראייתו ממה שהגמרא בברכות (יג:) אומרת, שרבי לא היה אומר את כל קריאת שמע כשהיה מלמד ברבים, ואף שאפילו מי שתורתו אומנותו צריך להפסיק כדי לקרוא קריאת שמע, כתב הרא"ש (שם סימן ג): "דהני מילי אדם שלומד לבדו, אבל מי שלומד תורה ברבים אין לו להפסיק".

ואם כן, הוא הדין והוא הטעם ביחס לקימה בפני חכם, שהגמרא אומרת שקמים בפניו רק שחרית וערבית, שלא יהא חמור מכבוד שמים.

ה. טעם חובת קימה מפני זקן

הדיון הקודם עוסק בחובת הקימה מפני חכם כשלומד תורה. טרם שנעבור לדון בחובת הקימה מפני זקן בזמן לימוד תורה, נדון בשאלה, מה הטעם שחייבים לעמוד מפני זקן.

בספר החינוך (מצווה רנז), מסביר את טעם הדין שחייבים לעמוד מפני חכם וזקן:

משרשי המצוה, לפי שעיקר היות האדם נברא בעולם הוא מפני החכמה, כדי שיכיר בוראו, על כן ראוי לבני אדם לכבד מי שהשיג אותה, ומתוך כך יתעוררו האחרים עליה. ומזה השורש פירש איסי בן יהודה בגמרא בקידושין, שאפילו זקן אשמאי, כלומר שאינו חכם, הוא בכלל המצוה, שראוי לכבדו מפני שברוב שניו ראה והכיר קצת במעשי השם ונפלאותיו, ומתוך כך ראוי לכבוד. והיינו דאמר רבי יוחנן שם בקידושין, הלכה כאיסי בן יהודה. וזה שאמרו, בתנאי

שלא יהיה בעל עבירות, שאם כן מנע עצמו מכבוד.

מלשון ספר החינוך נראה, שאין מעמד עצמאי לזקן, אלא שזקן, מסתמא יש בו צד 'חכמה' שהופכת אותו לדומה לתלמיד חכם. כך יש מקום לדייק גם מלשון הרמב"ם, שהגדיר את מצוות הקימה במנין המצוות שבתחילת הלכות תלמוד תורה: "לכבד מלמדיה ויודעיה".

ואם כן, כשם שהקלנו בקימה בפני תלמיד חכם בזמן שלומד, כך יש סברא להקל בעמידה בפני זקן כשלומד.

וכן כתב בציץ אליעזר (חלק יח סימן סח), שבפני זקן אין צורך בכלל לעמוד בשעה שלומד.

ו. מנהג העמידה בפני זקן בזמן הזה

נוסף על מה שאמרנו עד עכשיו, יש לציין שכבר כתבו האחרונים, שהיום אין נוהגים לקום מלא קומתם בפני זקן בכל מקרה, אלא רק לעשות לו הידור. אולי הטעם לכך, שבסתמא הזקן מוחל על כבודו, ורק 'לעשות לו הידור' נוהגים (כפי שכותב הרדב"ז חלק ח סימן קסז).

